

NYHETER & NOTERAT

Konungslig klenod: Silverbibelns symbolkraft

Lars Munkhammar. 356 s. Stockholm: Carlsson bokförlag, 2019. ISBN 978-91-7331-980-5

Förra året, 2019, var det 350 år sedan Magnus Gabriel De la Gardie överlämnade den så kallade Silverbibeln eller *Codex Argenteus* som gåva till Uppsala universitetsbibliotek, där den i dag har signum DG1. Redan bokens suggestiva namn väcker nyfikenhet, men dess internationella ryktbarhet bygger på att det är den i särklass längsta bevarade texten på det sedan länge utdöda gotiska språket, nedtecknad i början av 500-talet under den dramatiska senantiken. Den

Den 14 juni 1669 överlämnades Silverbibeln till Uppsala universitetsbibliotek i detta specialtillverkade skrin av mörkbetsad björk. Donatorn, rikskanslern och Uppsala universitets kansler Magnus Gabriel De la Gardie, menade att boken därmed återkommit till 'sitt fädernesland'.

ursprungliga översättningen gjordes av den visigotiska biskopen Wulfila eller Ulfilas (ca 311–383), som för ändamålet samtidigt skapade det gotiska alfabetet.

Sveriges främste kännare av den märkvärdiga Uppsalahandskriften, författaren och tidigare förste bibliotekarien Lars Munkhammar, anger flera skäl till att han just förra året kom med boken *Konungslig klenod: Silverbibelns symbolkraft*. Redan 1998 publicerades hans *Silverbibeln: Theoderiks bok*. Den är sedan länge slutsåld och en ny upplaga diskuterades med förlaget. På två decennier hinner dock kunskapsläget förändras och Silverbibeln har rönt stor uppmärksamhet under mellantiden: en digitalisering av handskriften genomfördes 2010, året därpå anordnades ett internationellt forskningssymposium i anledning av att sjutton sekler förflutit sedan Wulfilas (förmodade) födelse och i samband därmed upptogs Silverbibeln på Unescos lista över världsminnen. Allt sammantaget har gjort att Munkhammar ansett det dags för en ny bok snarare än en nyutgåva.

Konungslig klenod är närmast en essäbok med korta tematiska kapitel, men trots avsaknaden av vetenskaplig apparat behöver ingen betvivla Munkhammars kunskaper. Och trots Silverbibelns lyskraft är det nog bara i denna form en redogörelse för en senantik handskrift kan locka en publik utanför specialistkretsarna. Boken formar sig till ett slags totalbeskrivning där den historiska kontexten, innehållet, handskriftens form och utförande, dess växlande öden och vandringar över kontinenten, och inte minst dess

sentida användning och symbolvärde kartläggs. De yttre omständigheterna är dessa: Wulfila gjorde i mitten av 300-talet den gotiska översättning av evangelierna som knappt tvåhundra år senare nedtecknades i Silverbibeln, sannolikt i Ravenna. Underlaget i handskriften är tunt pergament av högsta kvalitet, purpurfärgen kommer av ett växtfärgämne och texten är präntad med silverbläck, ställvis även guldbläck. Det är denna exklusiva skrift som gett boken dess populära benämning – de nuvarande silverpärmarna från 1600-talet har inget med namnet att göra. I dag är bara dryga halvparten av handskriften bevarad. Från början beräknas den ha innehållit minst 336 blad; kvar finns 187 i Uppsala och ett i Historisches Museum der Pfalz Speyer, återfunnet 1970.

Silverbibeln innehåller enbart de fyra evangelierna och är därmed egentligen ett evangelarium. Beställare antas ha varit ostrogoten Theoderik den store, västromersk kejsare i allt utom namnet, men bokens öden under de första tusen åren är i det närmaste okända. Först i mitten av 1500-talet dyker den upp i de historiska källorna, då i ett kloster i Werden i nordvästra Tyskland. Efter att ha vandrat mellan några lärda humanister hamnade den i kejsar Rudolf II:s bibliotek i Prag, där den blev svenskt byte 1648.

Boken stannade dock inte länge hos sina nya ägare. I drottning Kristinas bibliotek i Stockholm väckte den ingen uppmärksamhet och i brist på reda medel fick den efter hennes abdikation följa med i en låda böcker som drottningens bibliotekarie Isaac Vossius erhöll som vederlag för sina tjänster. Klassicisten Vossius visste inte heller att uppskatta Silverbibelns värde, men att han förde den med sig hem till Nederländerna hade den goda följderna att den hamnade under sakkunniga ögon.

Vossius' morbror, filologen Franciscus Junius den yngre, hade ett intresse för barbariska fornsaker och lånade Silverbibeln för att undersöka och kopiera den. Han lät dessutom verkställa en tryckning med speciellt framtagna typer, *Pica Gothica*, möjligen skurna av Christoffel van Dijk i Amsterdam, mest känd för sitt samarbete med Elsevier. I dag ägs de av Oxford University Press. Junius' utgåva trycktes i Dordrecht 1665 och i Amsterdam 1684 med ny titelsida, men typerna kom också till användning i ett svenskt utgiv-

ningsprojekt. Historikern och biskopen Erik Benzelius den yngre (1674–1743) utarbetade en mer textkritisk utgåva som publicerades postumt av Clarendon Press 1750 med utnyttjande av Junius' typer. För att marknadsföra projektet hade Benzelius tidigare låtit framställa en sida i träsnitt, en första ambition att i faksimiltryck återge bladens karakteristiska valvbågar. Vid sidan av den dekorativa funktionen fungerar de som kantonavlor med hänvisningar till parallellställen i de olika evangeliertexterna.

Junius' *editio princeps* innehöll en elva sidor lång dedikation till Sveriges rikskansler Magnus Gabriel De la Gardie och möjligen hade denne bidragit till att finansiera utgåvan. När texten trycktes var handskriften hur som helst i den svenska magnatens händer – han hade förvärvat den 1662 för 400 riksdaler tillsammans med en avskrift betalad med ytterligare 100 riksdaler. I detta skede hade Silverbibelns historiska betydelse börjat gå upp för flera intressenter och bland de snavade spekulanterna fanns även Sveriges abdikerade drottning.

Sedan De la Gardie hembringat sin klenod tog det inhemska intresset fart på allvar. Fornforskarna Olof Verelius, Georg Stiernhielm och Olof Rudbeck fick tidigt tillgång till handskriften och sedan De la Gardie donerat den till akademi-biblioteket i Uppsala 1669 blev den tillgänglig för än fler.

Det var två omständigheter som gjorde handskriften märkvärdig i de fornintresserades ögon: För det första bar Silverbibeln som gotisk källskrift vittnesbörd om svenskarnas stolta förfäder, de som enligt tidens göticistiska mytologi hade besegrat kejsare och störtat riket. Dessa uppfattningar frodades i Sverige från senmedeltiden till åtminstone en god bit in på 1700-talet och tillskrev svenskarnas förfäder mer än rimliga ingripanden i världshistorien. Portalgestalten var här 1400-talsbiskopen Nicolaus Ragvaldi, men störst inflytande fick hans hundra år yngre kollega Johannes Magnus, som i exil författade göticismens mest inflytelserika skrift: *Gothorum Sveonvm que historia* (Goternas och svearnas historia), 1554. För det andra framstod Wulfilas översättning av Bibeln till folkspråk som en pionjärinsats i spridningen av det evangeliska ljuset. De silverpärmarna De la Gardie lät förfärdiga visar Tiden som avtäckar Sanningen. Hon pekar på Wulfila vid sitt

1

2

3

skrivbord. Ett språkband i handen på en svävande putto förklarar: 'Guds ord förbliver evinnerligen' (Jesaja 40:8). Bilden på biskopen i sitt bibliotek erinrar om framställningar av den helige Hieronymus (ca 347–420), som någon generation efter Wulfila verkställde den normerande latinska översättningen, Vulgata. Wulfila framställdes alltså som ett slags protestantisk kyrkofader som tolkat Bibeln till ett germanskt språk sisådär 1200 år före Martin Luther.

Förlagan till silverpärmarna hade tecknats av David Klöcker, senare adlad Ehrenstrahl, och han har prövat motivet med den nakna Sanningen även i andra sammanhang. Bilden graverades 1669 av Dionysius Padtbrugge för frontespisen till Georg Stiernhielms polyglottevangelarium och glossarium efter Silverbibeln och med den gotiska texten satt i antikva. Utgåvan, som närmast var en bearbetning av Junius' edition, hade tillkommit på De la Gardies initiativ. Den hörde samman med den institution, Antikvitetskollegiet, som 1666 inrättades för att handha värden och utforskandet av Sveriges fasta och lösa fornlämningar i enlighet med det samtidigt utfärdade fornminnesplakatet. Stiernhielm var Antikvitetskollegiets förste direktor och Silverbibeln blev en av den reglerade svenska kulturminnesvårdens första angelägenheter.

Silverbibelns värde för den svenska fornforskningen bestod i att den ju gav uttryck för goternas/göternas andliga odling och visade därmed att svenskarnas förfäder även varit mäktiga kul-

turella prestationer. Det gotiska alfabetet betraktades exempelvis av antikvarien Johan Peringskiöld (1630–1693) som den förmedlande länken mellan svenskarnas äldsta bokstäver, runorna, och medeltidens munkskrift. Kronologin var naturligtvis felaktig, men utgick från det inte orimliga antagandet att bokstavsformerna utvecklats från det grova till det fint tecknade.

Göticismens relation till Wulfila var emellertid komplex. Den nämnde Johannes Magnus var en svuren fiende till allt reformatoriskt och hans ogenerade upphöjande av allt gotiskt fick här ge vika för hans avsky för det kätterska: Wulfila var nämligen arian, det vill säga han företrädde den gren av kristendomen som ifrågasatte treenigheten och att Fadern och Sonen var ett. 'Även om man trodde att han var Kristi sanne apostel', skrev Johannes Magnus om Wulfila, 'dolde sig under fårafällen en fiende till den sanna tron och en otvivelaktig Antikrist. När han gjorde den första översättningen av de gudomliga skrifternas heliga skatter till det gotiska språket blandade han också in detta farliga gift för ett ge otron ett ännu starkare fäste.' Johannes antydde alltså att Wulfilas översättning var en bearbetning och förvrängning av Guds ord. Han fortsatte med att jämföra Wulfila med den svenske reformatorn Laurentius Andreæ, som 'i vår egen tid gjort sig skyldig till samma avskyvärda gudlöshet' (J. M. 15:1, övers. Kurt Johannesson). Parallellställandet av Wulfila och reformationen gjordes med andra ord i bägge läger, men utifrån olika värderingar.

Johannes Magnus avled 1544 och hans bok utgavs postumt tio år senare, eller samma år som Silverbibeln åter dyker upp i de historiska källorna. Wulfilas gärning var alltså välkänd även innan den viktigaste kvarlevan av hans insats hade återupptäckts. Exemplet är dessutom ännu ett belägg på hur selektivt Johannes Magnus kom att läsas i Sverige. Vid sidan av den gotiska romantiken präglas hans historia av två genomgående föreställningar: en stark anti-protestantisk lidelse och en glödande avsky mot tyrannen Gustav I. Detta hindrade varken Vasa-sönerna eller 1600-talets svenska statsmän och evangelisk-ortodoxa lärde att hänvisa till verket för sina politiska syften.

De historiskt-politiska anspråk som grundades i göticismen klingade väl så småningom av under 1700-talet och det språkhistoriska intresset tog över. Det var i det sammanhanget Erik Benzeliu's

1. Silverpärmarna tillverkades av hovguldsmeden Hans Bengtsson Sellings efter förlaga tecknad av David Klöcker (Ehrenstrahl). På framsidan syns biskop Wulfila i arbete. Baksidan pryds av donatorn De la Gardies vapensköld.

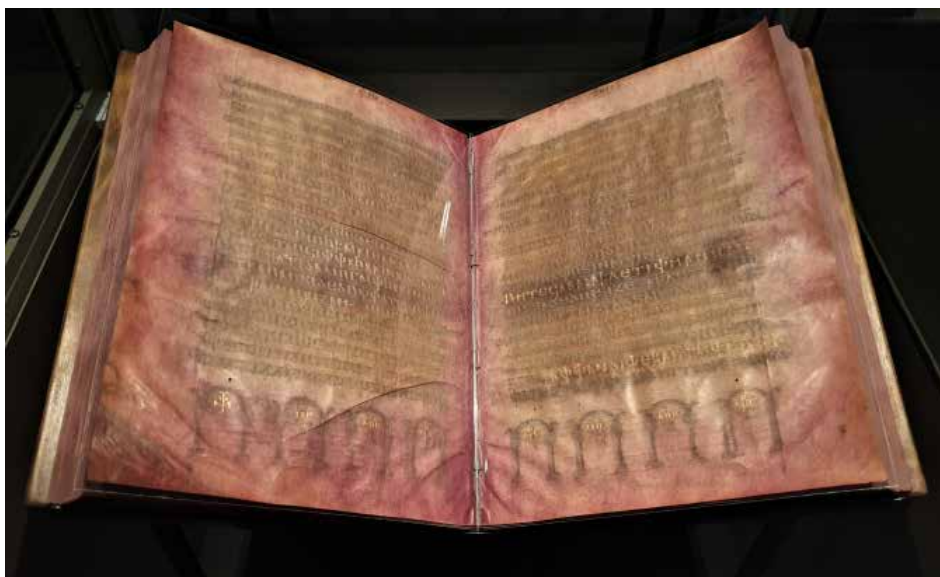
2. Silverbibelns pärmar kopierades av gravören Dionysius Padtbrugge 1669. Gravyren uppträder som frontespis till Georg Stiernhielms edition från 1671: *Evangelia ab Ulfila Gothorum in Moesia Episcopo Circa Annum à Nato Christo CCCLX*, med parallelltext på gotiska, svenska, fornisländska och latin.

3. 'Tiden som avslöjar Sanningen' var ett återkommande protestantiskt motiv under 1500- och 1600-talet. David Klöcker har prövat ämnet i andra varianter, som i denna målning i privat ägo (detalj).

nämnda utgåva tillkom för att korrigera bristerna i Junius' och Stiernhielms editioner. Andra, som Johan Ihre, Erik Sotberg och den tyske prästen Johann Christian Zahn (1767–1818), fortsatte detta arbete. Det intresse som tyska forskare under 1800- och 1900-talet visade Silverbibeln kan väl ställvis närma sig det gotiska i storvulenhet. Efter att de forskare som verkat omedelbart efter andra världskriget försökt att hålla armlängds avstånd till de gotiska spekulationernas mer obehagliga konnotationer har en senare generation, med namn som Herwig Wolfram och Peter Heather, inlett ett mer sansat vetenskapligt studium där även goternas eventuella skandinaviska kopplingar kan diskuteras utan tidigare hyperboler.

Sedan Carolina Rediviva förra året återöppnat efter omfattande restaureringar har Silverbibeln

fått ett eget kabinett i den nya utställningssalen. Den suggestiva inramningen får besökaren att bortse från det faktum att vad man ser är blott ett blad lagt på en dummy av den sedan 1920-talet demonterade kodexen. Jämfört med många yngre illuminerade prakthandskrifter kan det förevisade uppslaget te sig glämt och intetsägande och få av oss kan ju läsa texten. Med Lars Munkhammars hjälp kan dock envar få gott grepp om Silverbibelns växlingsrika historia, den stora betydelse boken haft och den dragningskraft den utövat på såväl romantiker som vetenskapliga utforskare. Det är faktiskt en närmast ofattbart gammal bok, långt äldre än det land som numera förvaltar den. Många bör ta hjälp av Munkhammar för att bättre förstå och värdesätta denna spektakulära klenod.

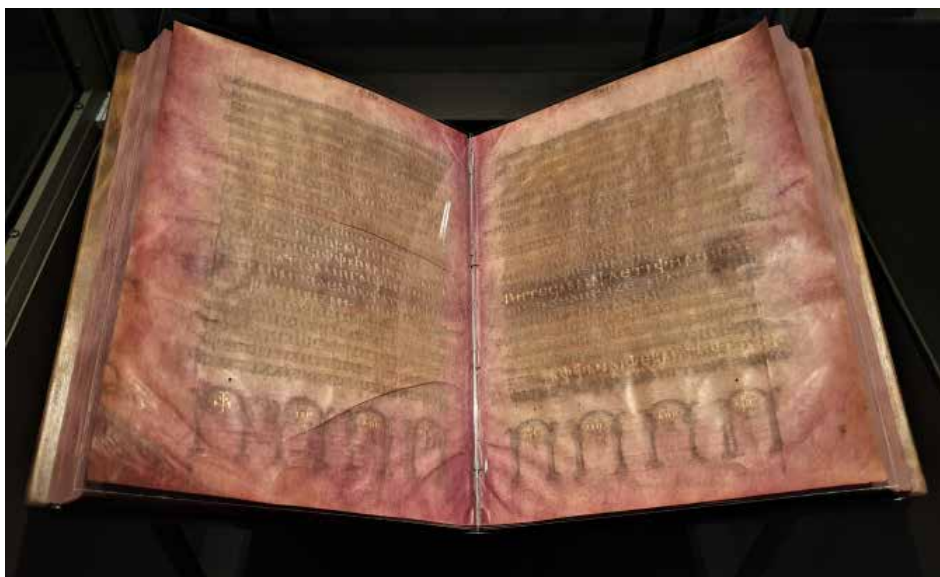
Uppslag ur Silverbibeln i den nya montern i Carolina Redivivas utställningssal.

nämnda utgåva tillkom för att korrigera bristerna i Junius' och Stiernhielms editioner. Andra, som Johan Ihre, Erik Sotberg och den tyske prästen Johann Christian Zahn (1767–1818), fortsatte detta arbete. Det intresse som tyska forskare under 1800- och 1900-talet visade Silverbibeln kan väl ställvis närma sig det gotiska i storvulnhet. Efter att de forskare som verkat omedelbart efter andra världskriget försökt att hålla armlängds avstånd till de gotiska spekulationernas mer obehagliga konnotationer har en senare generation, med namn som Herwig Wolfram och Peter Heather, inlett ett mer sansat vetenskapligt studium där även goternas eventuella skandinaviska kopplingar kan diskuteras utan tidigare hyperboler.

Sedan Carolina Rediviva förra året återöppnat efter omfattande restaureringar har Silverbibeln

fått ett eget kabinett i den nya utställningssalen. Den suggestiva inramningen får besökaren att bortse från det faktum att vad man ser är blott ett blad lagt på en dummy av den sedan 1920-talet demonterade kodexen. Jämfört med många yngre illuminerade prakthandskrifter kan det förvisade uppslaget te sig glämt och intetsägande och få av oss kan ju läsa texten. Med Lars Munkhammars hjälp kan dock envar få gott grepp om Silverbibelns växlingsrika historia, den stora betydelse boken haft och den dragningskraft den utövat på såväl romantiker som vetenskapliga utforskare. Det är faktiskt en närmast ofattbart gammal bok, långt äldre än det land som numera förvaltar den. Många bör ta hjälp av Munkhammar för att bättre förstå och värdesätta denna spektakulära klenod.

JONAS NORDIN

Uppslag ur Silverbibeln i den nya montern i Carolina Redivivas utställningssal.